

L'avi no va anar a la guerra

Els que avui tenim entre 30 i 40 anys hem crescut amb el mite que els nostres avis van anar a la guerra, i no és del tot veritat. Molts hi van anar, però molts altres la van patir d'una altra forma.

La dels emboscats no és una història d'herois. Probablement per això, la història no ha fet justícia al seu periple, probablement un dels retrats més humans del territori més extens de la guerra civil: la rereguarda.

Contràriament al que ens pugui suggerir la paraula en un context de guerra, els emboscats no eren els que preparaven emboscades. Van ser els milers de joves que, en ser cridats a files, van decidir amagar-se al bosc per no haver de lluitar. Efectivament, els emboscats van ser desertors, aquella figura tan mal vista per una societat educada per idolatrar herois i màrtirs.

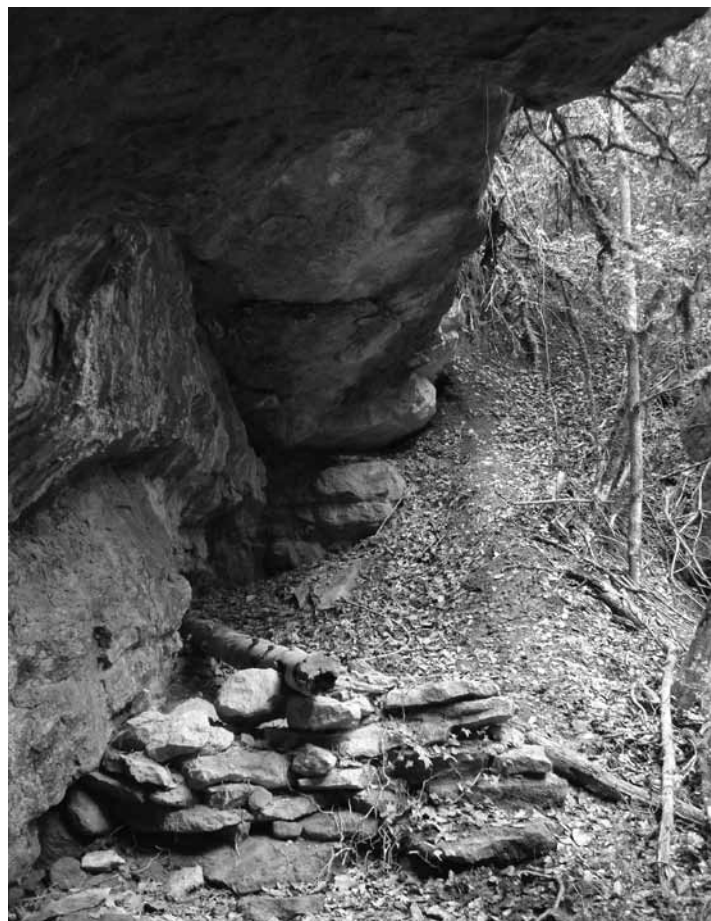
No volien lluitar. Aquesta és l'única condició indiscutible dels milers d'emboscats que, durant la guerra civil, van viure de forma miserable i trista pels boscos catalans, en especial del prepirineu. El que és més heterogeni són els motius que els van dur a amagar-se, i el que porta més debat consisteix en dur la seva actitud cap al terreny ètic, filosòfic i moral.

Eren els emboscats uns covards? Contraris al govern legítim de la República? Seguidors de Franco? Senzillament poc compromesos amb el país? En la majoria de casos –no pas en tots–, un amplíssima gamma de matisos podria respondre aquestes preguntes d'una forma aproximada. La majoria d'emboscats havien pres la determinació de no anar a una guerra que, simplement, no anava amb ells. I van agafar-se a una oportunitat de la qual no van gaudir els nois de ciutat: una

xarxa de suport teixida per milers de masies, i sostinguda fonamentalment per les dones de pagès.

El Berguedà va ser una de les comarques on més joves es van emboscar, juntament amb el Solsonès, el Ripollès, la Garrotxa, l'Empordà i altres zones de mitja muntanya. Afavorits per l'orografia d'aquest terreny poc poblat, per hiverns que no van ser especialment freds i, sobretot, pel bon coneixement del terreny, milers de joves van poder aguantar molts mesos de supervivència silenciosa, incòmoda i avorrida. Els que ho van poder explicar,

Entrada de la balma El Xalet, a Navès

han esperat a fer-ho obertament fins als nostres dies. Hem pogut conèixer el seu testimoni en el documental "Emboscats. Memòria d'una geografia secreta" (E2S Productora, en coproducció amb TV3 i el Centre d'Estudis Lacetans), emès per Televisió de Catalunya a principi de 2012.

El documental va sorgir arran d'un ampli projecte de recerca sobre la rereguarda i la Guerra Civil a les comarques prepirinenques, recolzat pel Memorial Democràtic i dirigit pel Centre d'Estudis Lacetans. Arran d'aquest projecte, la geògrafa Esther Miralles va engegar la recerca testimonial i geogràfica d'emboscats, juntament amb E2S sobre una història poc

tractada documentalment fins a l'actualitat. L'obra, disponible al web de TV3 a la Carta, pretenia oferir les múltiples motivacions i repercussions d'aquest fenomen que ha arribat tant de puntetes fins als nostres dies.

Els primers a amagar-se

L'inici de la guerra civil provocà veritables disbarats a la Catalunya rural, dins del context de l'anomenat "esclat revolucionari", en el qual grups incontrolats d'anarquistes, comunistes i grups incontrolats de milícies armades revolucionàries, que els primers mesos de l'estiu de 1936 van agafar-se la justícia pel seu compte i perseguiren tota relació amb les dretes, l'Església i la propietat privada. El camp català, fonamentalment conservador i catòlic, va patir molt aquest esclat de violència, fet pel qual molts propietaris de masos es van haver d'amagar al bosc per la por a ser capturats.

Un cas al mig del Solsonès, al municipi d'Olius, recull tots els ingredients d'aquest moment. A principi de 1937, el mas de Sanmiquel va patir un registre per part de milicians anarquistes davant de la sospita que amagaven sacerdots. Els clergues hi eren, en un fals sostre de les golfes, tot i que no van ser localitzats. Malauradament, però, la tragèdia es va produir quan un jove seminarista, sense adonar-se de l'escorcoll, va entrar a la casa saludant amb un "Déu vos guard". Va ser perseguit pels milicians i mort a pocs metres de la masia. Paral·lelament, van cremar l'altar de la capella que encara avui roman a la planta baixa.

Arran d'això, el propietari del mas, Marcel·lí Sala, va ingressar a la presó de Solsona, d'on en va aconseguir fugir uns dies després en una acció on va quedar ferit de

la cama –en saltar des d’un segon pis. Marcel·lí Sala, massa gran per anar a la guerra (tenia 37 anys), va acabar-se emboscant durant tres mesos en un gran amagatall de Porredon, a l’alt Solsonès, juntament amb uns parents.

Com ell, desenes de terratinents, sacerdots i altres persones de tarannà conservador van romandre amagats, dins i fora de les cases, fins que la violència revolucionària es va anar esmorteint i, sobretot, fins que els Fets de Maig de 1937 van restablir l’ordre entre l’exèrcit de la República.

Emboscats: els que no volien lluitar

Els emboscats no van ser els primers en amagar-se, però sí els que hi van ser més temps i, sobretot, els que van ser més perseguits i socialment rebutjats; tant, que ells mateixos no s’han atrevit a revelar la seva història al gran públic fins avui. Aquells que fa més de setanta anys van decidir no presentar-se a files van ser majoria en molts municipis del prepirineu, quan fins fa molt poc aquest semblava un fenomen minoritari i extraordinari. En el cas de Guixers, al Solsonès, nou de cada deu joves no es van presentar quan la seva lleva va ser cridada a combatre.

La història dels emboscats arrenca la primavera de 1937. La República constitueix l’exèrcit regular i mobilitza les lleves obligatòries. Mentre als grans nuclis de població milers de joves fan cap al front, a la Catalunya rural no passa el mateix, resultat de la suma de diferents factors: ideologia conservadora i allunyada de les polítiques d’esquerres del govern legítim, memòria recent de la violència revolucionària (que en pocs mesos va fer la meitat de les víctimes de tota la guerra a la rereguarda) i la sensació generalitzada que a la guerra marxava el relleu generacional al camp, braços forts en el millor moment per treballar.

Aquest còctel de pensaments, afegits a la sensació que els motius de la guerra escapaven del seu poder i a les característiques propícies del territori, van empenyer aquests joves a desertar des de zero.

“Els trets no em feien cap gràcia, més aviat em feien por”, assegura

Cova del bosc de Porredon. (Lladurs, Solsonès)

Josep Xixons, veí de Freixenet (Solsonès) que va romandre emboscant durant nou mesos. *“Ens deien que érem uns covards, i nosaltres contestàvem que, de valents, el cementiri n’era ple”*. Josep Xixons va ser cridat a files la primavera de 1938, amb només 17 anys. Es va amagar en un bosc de Bergús, a Cardona (extrem nord del Bages), on no només no va ser descobert sinó que va poder compaginar la seva vida a l’ombra amb feines de pagès a la casa que els aprovisionava.

De fet, la clau per als emboscats va ser la xarxa de suport que van configurar milers de masies repartides per aquest territori tan disseminat. Sense el suport logístic d’aquests masos, aquests joves no haurien resistit al bosc, i probablement haurien acudit a lluitar o bé haurien acabat passant la frontera amb França o Andorra, com van fer molts.

De fet, hi ha un encreuament de camins entre la xarxa de suport dels emboscats i les anomenades xarxes d’evasió, que van ser molt actives especialment al Berguedà gràcies a una condició que definia a la majoria de passadors que conduïen els evadits fins a la frontera: la majoria eren contrabandistes.

Josep Rotllan, veí de Guardiola de Berguedà, explica com, en comptes d’emboscar-se, va preferir marxar directament cap a França i oblidar-se de la guerra. Va contractar un contrabandista que es dedicava a ‘pujar’ amb emboscats i ‘baixar’ amb el fardo

ple de tabac, i va arribar fins a Andorra amb l’objectiu d’acabar a l’estat francès. Malauradament, però, el jove Rotllan va caure en un engany: només creuar la frontera va ser ‘convidat’ a pujar en un comboi direcció a Irun, on va ser enrolat a la força amb l’exèrcit franquista.

Un altre testimoni interessant és el de Josep Comellas, també de Guardiola de Berguedà, el pare del qual era contrabandista i va exercir de passador. En el trajecte cap a la frontera, va conviure i fer nit amb grups d’emboscats, del que recorda les pèssimes condicions en què els tocava estar amagats. *“Pensaven que la revolta duraria dos o tres mesos, mai haurien imaginat que poguéis durar tres anys”*, recorda Comellas.

Certament, els emboscats ho van passar molt malament. Josep Casas, de Cercs, era un nen quan va veure tornar grups d’emboscats en acabar la guerra. *“Portaven barbes llargues, vestien parracs, estaven prims i bruts com mai no havia vist ningú”*, recorda. La història dels que s’amagaven al bosc va fascinar els que aleshores eren nens, i d’una forma excepcional els que hi tenien parents.

Un altre Josep Casas, però en aquest cas de Montmajor, tenia 8 anys quan va esclatar el conflicte, i vivia a Sant Lleir un mas de la Vall d’Ora que donava suport directe als emboscats. Amb ell hem visitat el Xalet, la balma on fills de la casa i veïns de la zona van romandre amagats fins el gener de 1939. La caminada, fins la rua del mig de la serra de Busa, ens ha permès imaginar la ruta diària d’aquell infant que s’apropava als embos-

cats amb menjar i missatges dels seus familiars, i es quedava fins a la posta escoltant les notícies de la guerra en un transistor de cotxe alimentat per bateria.

Des del Xalet, ens explica Josep Cases, *“els emboscats espiaven Sant Lleir, i sabien si hi havia milicians a dins en funció de si hi havia oberta una finestra o una altra, o de si la roba estava estesa d’un costat o de l’altre”*. La frase feta *“haver-hi roba estesa”* podria venir d’aquest tipus de codi, que per al propi Josep Cases consistia en un autèntica aventura.

Precisament, *“una aventura”* va ser inicialment l’experiència al bosc del solsoní Antoni Ciuró, que tenia 18 anys i va escapar-se de la crida a files *“perquè vaig veure la forma d’actuació d’allà, i no em va agradar. Això que un que tingués armes ja fos l’amo, i els altres patien registres, robatoris i tot el que patia la població civil, ho trobava molt malament”*. Ciuró, que avui té 93 anys, encara conserva el record més preuat de la seva estada al bosc: la col·lecció de dibuixos que va fer ell mateix durant les *“llargues jornades amagat”*.

La geografia secreta dels desos

Desats i servats. Aquesta era l’expressió que empraven les famílies de l’època per definir l’estat dels emboscats. Desats, guardats. Servats, sans i estalvis. L’amagatall, el ‘deso’, podia consistir en una balma natural, una cova remota, un forat excavat per ells mateixos o un habitatge construït amb les seves mans. En poques ocasions, els desos eren en dobles parets o dobles sostres de les masies. En

tots els casos, es tractava d'amagatalls situats en zones allunyades del pas, el màxim d'abruptes possible, tot i que relativament a prop de masies que els poguessin oferir cobertura.

Un dels més espectaculars el trobem a Porredon, a Lladurs (Solsonès): una cavitat excavada a l'interior d'un turó, que donava aixopluc a una vintena d'emboscats. Els amagats van anar excavant, omplint galledes de terra i abocant-la ben lluny amb l'objectiu de no ser detectats per la runa. Al Xalet, a Busa, van aprofitar una balma per tancar-la amb pedres, fusta i matolls. A Montanisell, a prop de la Seu d'Urgell, es van amagar en una cova per on només s'hi accedeix escalant, i a l'interior hi van construir lliteres, separadors i prestatges.

El documental *Emboscats* i, per descomptat, la inèdita investigació d'Esther Miralles, ha fet sortir a la llum nombrosos amagatalls que han aguantat en peu, total o parcialment, durant més de setanta anys. Fonamentalment, ho han fet perquè estan tan amagats que molt pocs els han pogut trobar.

Els desos més accessibles i segurs del Solsonès formen part del nou mapa d'itineraris dissenyat pel Centre d'Estudis Lacetans. Els que més perillen romanen sota secret. És la geografia secreta dels emboscats, una emocionant connexió entre els llocs i els fets, entre l'espai i el temps.

La xarxa de les famílies

Sense cap dubte, les famílies rurals van ser la base del sosteniment dels emboscats. Les cases de pagès cobrien les espatlles a aquests joves, els alimentaven, els rentaven la roba i tenien cura de la seva seguretat. Lògicament, les protagonistes d'aquest capítol van ser les dones.

Troblem dos dels grans testimonis en dues senyores que ja no hi són: Dolores Canal (Sant Llorenç de Morunys) i Maria Bernaus (Organyà). Dolores Canal i la seva cunyada duien cada nit avituallament als seus germans. *"Quan venien els guàrdies a casa, preguntaven a la mare 'on són els seus fills', i ella els deia que no els sabia; llavors li deien 'si no ens diu on són, ens l'endurem a vostè', i la*

mare responia 'ja se'm podeu endur, perquè jo els fills no els sé, si em deixeu emportar la mitja ja em distrauré', i no se la van endur mai".

A Maria Bernaus sí, que se la van endur. Amb 26 anys, va ser empresonada juntament amb un grup de dones del Solsonès, acusades de col·laboració amb els desertors. Van ser traslladades a la presó de Solsona, d'allà van anar a Barcelona i, ja en plena retirada, van ser conduïdes fins al Colell, a l'Empordà, el lloc retratat per Javier Cercas a *"Soldados de Salamina"* per l'afusellament frustrat a Rafael Sánchez-Mazas. *"Per poc no m'afusellen"*, recordava amb sentit de l'humor Maria Bernaus a punt de complir 100 anys, pocs mesos abans de la seva mort.

També els germans petits participaven en aquesta xarxa de suport, tot i que en molts casos desconeixien la història dels grans

Balma la quimeta de Guixers

perquè, com és natural, eren dels que més fàcil era obtenir-ne informació. Teodor Vilana tenia 9 anys quan els seus dos germans es van emboscar, i avui recorda com els guàrdies d'assalt *"em van posar la pistola a l'esquena i em van demanar que els acompanyés per tota la casa"*, per veure si els germans grans sortien a ajudar-lo. Quan li demanaven on eren els seus germans, el Teodor sempre responia el mateix *"a matar feixistes"*. Així li havien ensenyat els grans.

Alhora, els joves ajudaven en el que podien. *"Treballàvem a la casa on estàvem amagats, hi feinejàvem de nit, a la llum de la lluna, o les èpoques en què la vigilància a les cases era menys intensa"*, explica Josep Xixons. Aquesta relació havia provocat més d'un ensurt i al-

gunes enxampades, lògicament, però el coneixement del terreny i la col·laboració entre masies feia que les veus d'alerta davant d'un registre corressin com el vent.

Perseguits perillousos

La vida dels emboscats era, generalment, tranquil·la i pausada, silenciosa i terriblement avorrida; però sempre tensa. En qualsevol moment, podien rebre la visita de soldats republicans, bàsicament agents del Servei d'Intel·ligència Militar, que sovint recorria a informacions d'infiltrats, espies o simples delators.

Josep Freixes, d'Ardèvol de Pinós, va viure un tiroteig en ser descobert a l'amagatall on romania juntament amb un grup de joves de Llobera. Freixes encara s'emociona en recordar que *"ens van començar a trotejar amb bales explosives, i vam haver de saltar per un marge i escapar-nos sense saber si ens en sortiríem"*.

Aquests emboscats van tenir la sort que li va faltar a Pau Coll, el Sauveta, que l'any 38 tenia 20 anys i va ser descobert per guàrdies d'assalt en una barraca de vinya al bosc de Davins, entre Cardona i Valls de Torroella (Bages). Els seus dos companys van poder fugir. A ell el van atrapar, el van torturar, li van trencar les dents amb la culata d'un fusell i el van rematar. Un nebot, Josep Duarri, el cadàver va ser identificat *"en un estat molt*

Montanisell, a Coll de Nargó (Alt Urgell)

El documental va sorgir arran d'un ampli projecte de recerca sobre la rereguarda i la Guerra Civil a les comarques prepirinenques, recolzat pel Memorial Democràtic i dirigit pel Centre d'Estudis Lacetans.

democrat perquè havia estat menjat pels gossos”.

Molts guàrdies d'assalt, a títol oficiós, s'havien pres la justícia pel seu compte, però el que preveia la Llei per als desertors era un judici davant d'un tribunal militar, on podien ser condemnats a penes que anaven des de l'internament a presons o en batallons disciplinaris, fins a la pena de mort.

Segons podem llegir en un article de La Vanguardia del 12 d'abril de 1938, la justícia de la República havia condemnat 39 desertors a la pena capital, ahora que el fiscal demanava 6 noves penes de mort per motius de deserció i traïció.

En aquest sentit, l'historiador Ricard Vinyes –un dels grans especialistes del període–, destaca que “perquè l'estat no es volia enemistar i volia fer els reclutaments en el marc constitucional”, les autoritats de la República van concedir una sèrie d'indults a aquells emboscats que es presentessin a files en un període de temps determinat. Ho comprovem en un anunci a La Vanguardia (també del 12 d'abril del 38) on s'indica que “Se concede un plazo de setenta y dos horas, a partir del próximo día 10, para que los individuos que pertenezcan a los

Una de les imatges rodades pel documental en una bauma.

reemplazos movilizador y se hallen indebidamente fuera de filas, se presenten”.

Els emboscats van ser perseguits, en especial a partir de la tardor de 1938, quan la República necessitava efectius d'una forma més urgent i començà a recórrer a llesves que –per dalt i per baix– eren fora de l'edat militar. Però aquesta persecució no era massa efectiva, i en part es devia al perill que comportava endinsar-se als boscos, a ‘camp propi’ dels joves amagats. En paraules d'Hilari Raguier, monjo de Montserrat i historiador, “els mateixos carrabiners anaven amb por a anar per segons quines zones de bosc, perquè no sabien quina resposta podrien trobar”.

Peraquest mateix motiu, l'hostilitat dels emboscats, molts dels

testimonis expliquen que molts dels agents solien fer molt soroll quan caminaven pel bosc, amb l'objectiu de ser detectats pels emboscats i ‘convidar-los’ a fugir per evitar un enfrontament.

La bel·ligerància, de menys a més

El màxim exemple de la bel·licositat dels emboscats va succeir el 15 d'agost de 1938 a Prades de la Molsosa. El sabadellenc Josep Ballester, emboscats al mas de Bonsfills, també ocupa l'extrem més hostil dins de l'àmplia amalgama de motius que van dur milers de joves a emboscar-se. Obertament oposat a la República, Ballester va participar en un intent d'aixecament juntament amb uns 500 homes. La iniciativa, però, resultaria ser una estratègia del SIM per capturar el màxim de desertors possibles; i és que els presumptes instigadors eren

infiltrats i van ser capaços de convèncer els participants que arribarien camions amb armes per a tothom, quan en realitat es va presentar un comboi de guàrdies d'assalt.

En tot cas, aquest breu capítol demostra que entre els emboscats hi va haver, veritablement, persones compromeses amb la causa franquista, quintacolumnistes preparats per combatre des de la rereguarda republicana. L'historiador Jordi Guixé revela que “moltes vegades són aquesta mateixa gent que, mica en mica, es van envalentonant, i es van unint, i hi ha documents de l'Estat Major del quarter general de Burgos on xifren aquesta quantitat en 3.000”, disposats a sumar-se en la defensa de la causa franquista.

Desertors al centre del debat

En plena guerra, l'actitud dels emboscats va aixecar grans debats. Mentre el món rural se sentia amb el deure d'ajudar aquests joves amagats, les famílies que tenien joves al front consideraven que molts soldats republicans ocupaven la plaça que deixava vacant un emboscats.

Per tot això i per la necessitat de dirigir combatents a la guerra, la República va dissenyar grans campanyes dirigides a conscienciar del greuge i la manca de solidaritat que comportava la deserció, i animant la ciutadania –i en especial les mares– a denunciar els emboscats.

Ricard Vinyes considera la persecució dels emboscats dins de la lògica de guerra. “Davant de l'estat i de la nació, si desertes de les teves obligacions, faltes a la llei, faltes als teus compromisos nacionals i seràs castigat”, assevera. Tanmateix, el filòsof Josep Maria Terricabras diferencia clarament el context d'una guerra contra un invasor al d'una guerra civil: “quan et convoca l'estat al qual tu ja has abandonat, perquè penses que són els sublevats els que tenen raó, evidentment que l'estat et castigarà, evidentment que trobarà que ets un traïdor, però els altres trobaran que ets un heroi”.

Antiherois

Però els emboscats no van ser herois per a ningú. “Quan ens vam presentar”, recorda l'emboscats Jo-

Solsona (ARXIU ARB)

sep Xixons, "els franquistes ens van dir que preferien aquells que havien anat al front en contra que no pas els emboscats". Josep Xixons, com tots els emboscats que es van presentar un cop les files franquistes van guanyar la Catalunya interior, va ser reclutat en un camp de concentració fins que va poder rebre els avals que acreditessin

que no havia intervingut contra l'exèrcit colpista.

Josép Xixons va acabar a Gijón, on va fer tres anys de servei militar. Ramon Santaulària, un altre emboscats que avui ho pot explicar de viva veu, va ser reclutat a Pamplona, més tard destinat a Gibraltar i finalment al Sàhara, d'on no en va tornar fins el juliol de 1944. Altres van ser repartits des d'Aragó fins a

la Corunya, i una petita minoria van ser recompensats pel nou règim feixista.

Dècades més tard, l'any 1970, Solsona va homenatjar els emboscats de forma encoberta, amb el Monument que encara avui presideix la plaça del Camp. El títol original era: Monumento Patriótico. Després rebatejat com a Monument a les Masies, l'escultura ve a posar de manifest,

gràficament, el suport prestat per la xarxa de suport que van configurar les cases pairals, perquè ningú s'atreveia a dir que allò era un reconeixement als desertors del bàndol contrari.

Fins avui, ningú més no s'ha recordat dels emboscats perquè ningú no s'enorgulleix dels que no volen lluitar. Hem construït la nostra història a partir del testimoni d'herois i màrtirs, probablement perquè és allò que la majoria no arribarem a ser mai.

Avui, el bosc estaria ple.

Dani Sala i Núria Sala

Són productors de televisió i comunicadors. Dirigeixen E2S Productora, que el 2012 ha estrenat dos documentals a Televisió de Catalunya. El més recent és "1711. El Setge", sobre el setge borbònic que va resistir el castell de Cardona i que va fer allargar la Guerra de Successió fins el 1714. Abans, el febrer, es va emetre "Emboscats. Memòria d'una geografia secreta", on van compartir direcció amb Esther Miralles, investigadora del Centre d'Estudis Lacetans (Solsona). Tots dos documentals estan disponibles a www.tv3.cat/3alacarta

www.zenobitaedicions.com
Tel. 93 875 7363
c/e: zb@zenobitaedicions.com

Col·lecció

patrimoni industrial i històric

Roger Cortina i Farràs

Les colònies mineres de Cerdà

(Guardiola de Berguedà)

(Cerdà)

(Cerdà, Fogar, Vallcebre i Guardiola de Berguedà)

Vallcebre i la mineria del carbó

De venda a les millors llibreries de la comarca

Altres exemplars de la col·lecció "Ruta Minera"